

ÚJ TANTERVEINKRŐL

DR. SIKÓ AGNES
Pécs

Ajánlások a 4. osztályos környezetismeret földrajzi anyagának tanításához

II.

ÉLET A HAZAI TÁJAKON

1. *A mi hazánk* – téma feldolgozásánál a hazaszeretetre nevelés lehetőségeit kell kihasználni. A 9–10 éves tanulókat eredményesen motiválhatjuk, a haza fogalmának kialakításakor az irodalom és zene segítségével, illetve a tanár saját bensőséges meggyőződését tükröző élményeinek az átadásával. A téma bevezető órájának hangulata a későbbi órákhoz való kötődést nagymértékben befolyásolhatja. Tisztázzuk azt is tanulóikkal, hogy a tankönyvben jelzett gyűjtőmunkát hogy szervezzék, és hogyan fogjuk azt értékelni.

Ezen az órán kell felidézteni a térképismeretek témakörnél már tanult tájbeosztást. Az elhelyezést, iránymeghatározást gyakoroltassuk, a transzparens sorozat 7–8. lapjai jól segítik ezt a munkát; több irányból történjen a viszonylagos iránymeghatározás pl.: a lakóhelytől, Budapesttől vagy egymástól milyen irányban helyezkednek el az egyes tájak. Gondunk legyen a pontos lehatárolásra – ezt a tanulók könnyen elvégzik, ha tanári bemutatás után a munkatankönyv 80. oldalára visszalapozva ismételt elvégzik a térkép vázlat és térkép azonosítását. Az óra feladata az első nagytáj, az Alföld két részének és azok felszínének megismertetése.

A *Duna–Tisza köze* és a *Tiszántúl* felszínének megkülönböztetésére a keresztmetszeti rajz ad lehetőséget. Első feladatunk az, hogy a térképen azonosítsuk, mutatópálca segítségével bemutassuk azt a területet, amelynek metszetét ábrázolja a tankönyv. A magassági számokat ellenőrizzük a térképen. Ha ez hiányzik, fólia-rajzra vigyük át a tankönyvi ábrát, és ott tüntessük fel a magassági számokat, és ezeket olvassuk le a tanulókkal. A magassági különbséget kapcsoljuk össze az ábrázolásmóddal, azaz a színekkel. A jó módszertani megoldás a kép, dia bemutatása a két különböző magasságú táj külső megjelenésének érzékeltetésére. A tapasztaltak alapján kerestethetjük tanulóinkkal a „miért”-et, azt, hogy miért különbözik az Alföld két részterülete egymástól. Felidéztetjük a 3. osztályos környezetismeretben tanultakat a szél és víz felszinformáló szerepéről. Természetesen a részletes feldolgozás majd a következő órákon a kistájak tanításánál következik.

A két táj külső megjelenésének, magassági különbségének megértését a munkatankönyv 99. old. 5. feladatával a homokasztalon vagy tálcán ellenőriztetjük.

2. *A napfényes Alföld* – tanítási egységben összegezzük az éghajlattal kapcsolatosan az 1–3. o. környezetismeret anyagában tanultakat. Bemutatjuk, hogy az *időjárás* elemeiként megismert napsugárzás, hőmérséklet, csapadék, szél, egyben egy terület *éghajlatának* elemeit is alkotja. Tovább fejlesztjük a speciális térképek elolvasásában való jártasságot a tankönyv 100–101. oldalon levő térképeinek olvasásával. A térkép-olvasás a feladatsorok megoldásával fejleszthető. De magunk is adhatunk megfigyelési szempontokat, hogy meggyőződjünk a speciális térkép-olvasás szintjéről.

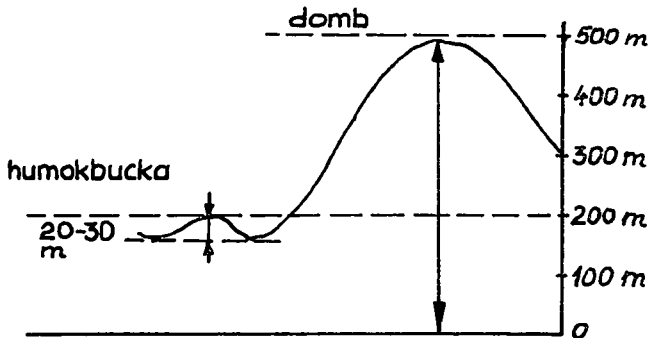
3. A homokbuckás Kiskunság – tanítási egység az első olyan téma, amelynek feldolgozásánál tudatosan kell törekedni a *regionális földrajzi feldolgozási algoritmus* kialakítására. A logikai lépések megismertetésével, majd a következő tájegységek feldolgozásánál való következetes alkalmazásával készítjük fel tanulóinkat a csoportos és önálló munkavégzésnél alapfeltételként jelentkező műveleti rendszerre.

Ennek szerkezete a következő:

TERÜLET:	I. HELYZETE	TERMÉSZETI VISZONYAI
Táj, Ország Földrész	HATÁRAI	
	FELSZÍNE < KIALAKULÁSA SZERKEZETE	
	ÉGHAJLATA	
	VÍZRAJZA	
	NÖVÉNYZETE, ÁLLATVILÁGA	GAZDASÁGI ÉLET
	TALAJA	
	II. LAKÓI	
	IPARA < ÁSVÁNYKINCSEI IPARÁGAI – KÖZPONTOK	
	MEZŐGAZDASÁGA – NÖVÉNYTERMESZTÉS	
	KENYÉRGABONA NÖV.	
	IPARI NÖV.	
	– ÁLLATTENYÉSZTÉS	
	– ERDŐGAZDÁLKODÁS	
	– HALÁSZAT, VADÁSZAT	
	KÖZLEKEDÉS, KERESKEDELEM	
	SZOLGÁLTATÁS – IDEGENEORGALOM	

Természetesen a fenn vázolt logikai rendszert nem minden táj tanításánál kell teljes egészében felhasználni. A tájak speciális jellemzőinek bemutatása a tantervi követelmény, tehát a szelektálást a *földrajzi jellemzőség* elvének betartásával végezzük.

A Kiskunság felszínének tanításánál ügyelnünk kell arra, hogy a tanulók dialektikus gondolkodásának fejlesztése érdekében a táj kialakulását fejlődésében, változásában mutassuk be. Tehát a homok származását, az Ős-Duna hordalékából való eredetét feltétlenül emeljük ki. Ehhez kapcsoljuk a szél felszínformáló szerepét. A homokbuckák méretét szintén tisztáznunk kell, mert a tankönyv 103. o. ábra alapján a gyeereket azonosíthatják a már tanult „domb” fogalmával. Táblai rajzon vagy fólián mutassuk be a homokbucka és a domb magassági különbségét:



A szél felszíninformáló munkájának megértéséhez a tankönyv által javasolt homokasztali kísérleteket feltétlenül végezzük el. A tanulók közvetlen tapasztalat alapján érthetik meg az alapvető törvényt, hogy a szél a száraz homokot mozgatni képes. A megértést segíti, ha a homokasztalon enyhén nedves homokra szitált száraz homokot helyezünk, és azt mozgatjuk, így megfigyelés alapján vonják le az előbbi következtetést, hogy csak a száraz homokot képes elvinni a szél. Ezen következtetéshez a későbbi földrajzi tanulmányaikban a száraz, sivatagos területek, illetve az épülő tengerpartok szél által alakított térszíneinél lesz majd szükségük a tanulóknak. A folyamat megértését ellenőrizhetjük transzparencsorozat 31. lapjával. A Kiskunság gazdasági életének megismertetésénél vissza kell térni a szél munkájára és a homoktalaj tulajdonságaira. Ezek alapján magyarázzuk el a homok megkötésének jelentőségét. A megértést nagymértékben fokozhatja a tankönyv 105. o. 2. feladatában jelzett kísérlet végrehajtása.

A homokmegkötés szükségessé válását megmagyarázhatjuk, ha összekapcsoljuk a pásztorokodás és erdőirtás környezeti hatásával. A természetes növénytakaró megköti a homokot, az ember irtotta az erdőt, és a legelő állat a füves területeket pusztította, így a szél a homokot el tudta szállítani. Ezért volt szükség a homok újramegkötésére. Ezen gondolatssal érzékeltetjük a tanulókkal a környezetvédelem fontosságát is.

A Kiskunság mezőgazdasági termelésének bemutatása ad lehetőséget arra is, hogy az *élelmiszeripar* alapvető jellemzőit kialakítjuk – fontos a gyors piacra szállítás, a hűtés és a konzerválás. Ezt kell kiemelnünk a tankönyv 106. o. 4. feladatának ábrásora segítségével.

4. A *Nagykunság* tájának bemutatásával a *tökéletes síkság* képét és fogalmát alakítjuk ki a tanulóknál. Bemutatjuk, hogy a síkságnak ez a formája a *folyók felszínátalakító tevékenységének* az eredménye. Itt is támaszkodhatunk a 3. osztályos környezetismeret anyagára. Már megismerték a víz munkavégző tevékenységét, és ezt kell a Tisza és mellékfolyói munkájára alkalmazni. A terület éghajlatának jellemző jegyeivel gyarapítjuk az éghajlati elemek általános fogalmi körét. Újra használtassuk a speciális térképet, és a tankönyv 109. o. 3–4. feladatát azzal is bővítjük ki, hogy vizsgálják meg a tanulók az összes tájunk csapadékértékeit, mert csak így tudják levonni azt a következtetést, hogy a Nagykunság hazánk legszárazabb területe. Esetleg az *aszály* időtartamára bemutatathatjuk az éves csapadékmegoszlást ábrázoló diagramot (tk. 30. o.) és az ilyen időszakban készült képet, diát a táj képéről. A témához kapcsolódó olvasmányhoz szükséges az aszály fogalmának felidézése, mert csak így értik meg az öntözés nagy jelentőségét. A tankönyv 116. o. levő ábra és képsor megfelelő képzetalkotásra, de a területi ábrázolás teljessé tételéhez szükséges a térképpel való azonosítás is, ezért a 116. o. 2. feladatára feltétlenül figyeljünk.

5. Az *összefoglalásoknak* külön jelentőséget ad, hogy általuk megvalósítható – a komplex szemlélet. Rendszerbe foglaljuk a földrajzi jellemzőket, és szervesen kötjük hozzá a biológiai ismereteket.

Az Alföld földrajzi jellemzőinek összefoglalását, azaz rendszerbe foglalását a Kiskunság és Nagykunság összehasonlítása alapján végezzük. Itt adjuk meg az Alföld fogalmának 4. osztályos szintű szintézisét. Tehát a fogalom lényeges jegyeinek vizsgálatánál a bemutatott algoritmusszerezert most is alkalmazzuk. A munkatankönyv 127–128. o. feladatsora ezt megfelelően segíti.

6. *Kisalföld* földrajzi ismereteinek megtanításánál már nagymértékben támaszkodhatunk a tanulók előzetes ismeretére. Összehasonlítás gondolati művelete segítségével felidézhetjük az Alföld felszíne és kialakulása ismereteit, és alkalmazhatjuk logikai térképolvasás segítségével a Kisalföld megismerésénél. A *logikai térképolvasás* a földrajzi helyzet, a területen átfolyó Duna és a felszín kialakulása közötti kapcsolat létre-

hozására vonatkozik, a tankönyv 128. o. 2. feladatának megoldásával összekapcsolva. Az éghajlati jellemzők megismerését biztosítja a tankönyv 130. 4., 5., 6. feladata, de ajánlható az elemzés teljessé tétele érdekében az Alföld más tájainak hőmérsékleti és csapadék értékeinek leolvastatása is a speciális térképekről. Így tovább fejleszthető a térképolvásás, és egyértelmű az általánosítás, amelyet a tankönyv 131. o. összegez a Kisalföld éghajlatáról.

A Kisalföld mezőgazdasági termelésének legjelentősebb terményeit, tenyésztett állatát már biológiai ismeretekkel szoros összhangban ismertetjük meg a tanulókkal. A cukorrépa-termelés bemutatásakor emeljük ki a földművelés feltételeit, a kedvező éghajlatot, időjárást, a jó talajt, a gondos művelést. Nagy gondot kell fordítani a dialektikus gondolkodást fejlesztő összefüggésekre:

mint:



Győr városának földrajzi helyzete és funkcióinak bemutatásával kezdjük kiépíteni a település fogalmkörét. Mintaként szolgál arra, hogy egy város egyedi forgalmának megismerésekor milyen jellemző jegyeket kell kiemelni.

Győr földrajzi jellemzői:

- folyók városa
 - közlekedési központ
 - ipari funkció
- kiemelkedő ipari létesítmények

A munkatankönyv 133. o. 7. feladata és az Atlasz felhasználásával ezeket a tulajdonságokat megismerhetik a tanulók, és a feladat megoldásával rögzíthetik.

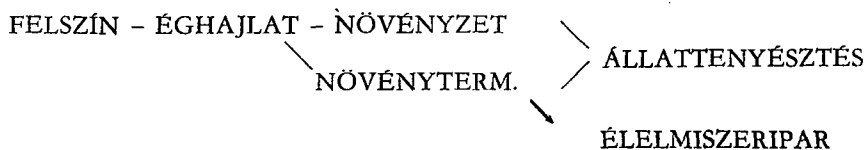
7. Az *Alpokalja* területének feldolgozásakor az előzetes ismeretek még szélesebb köre áll a tanulók rendelkezésére. Növelhetjük az önálló munka mennyiségét a feldolgozás során. A munkatankönyv 146. o. 1. feladatának megoldásánál, valamint a 147. o. 2. feladatánál a térképvázlat és keresztmetszet-elemzés önálló elvégeztetésével lemérhetjük, mennyit fejlődtek tanulóink a földrajzi szemléltetés e két fontos rajzi formájának megfigyelésében. A tankönyv 147. 3. feladata a térképi mérés készség-fejlesztő gyakorlata, amelyet feltétlenül végeztessünk el.

A terület éghajlati jellemzőjének megállapítására a tankönyvi feladat mellett itt is a speciális térképek elemzése adhatja meg a következtetés levonásához a megfelelő tényanyagot. Ha csak a Nagykunsághoz hasonlítjuk az *Alpokalját*, akkor nem érthető a tanuló számára a tankönyv megállapítása „Az *Alpokalja* hazánk egyik legcsapadékosabb tája”.

Bár a könyv szövegében utalás történik arra, hogy a csapadék mennyisége és a hőmérséklet értéke a magassággal változik, itt a feladatok alapján még csak a *begy-*

oldalak változó növényzetének jelenségét mutatjuk be, utalással arra, hogy változó éghajlati elemekhez kapcsolódik (tk. 148. o. 6. f.). A terület éghajlata, növényzete, felszíne, magassági viszonyai és az állattenyésztés közötti kapcsolatok kiépítésével tovább mélyítjük a földrajzi összefüggésrendszer, alkalmaztatjuk tanulóinkkal a Kisalföldnél kialakított logikai sort, tehát fejlesztjük a dialektikus gondolkodási készségüket.

A kialakítandó összefüggésrendszer:



8. A *Dunántúli-dombság* – tanítási egység ismét a térképi alapismeretek megerősítésére, gyakorlására alkalmas feladatokat nyújt a tankönyv 149. o. 1., 2., 3. feladatainak megoldása alapján. A 3. feladatnál célszerű a dombság relatív magassági viszonyai mellett a magassági számok leolvastatása is, csak ekkor kap teljes képet a tanuló a térkép domborzati ábrázolásáról. A dombvidék felszínének megismeréséhez a dia vagy kép, film nyújthat megfelelő képet. A kialakulás folyamatához fel kell idéztetni a folyóvíz munkájáról tanultakat, és homokasztalon vagy táblai rajz, írásvetítő transzparens segítségével elmagyarázni a dombság kialakulási folyamatát. Ezután rögzítésként megoldatni a tankönyv 149. o. 4. feladatát.

Az összehasonlítást igénylő 150. o. 5. feladatnál a Kiskunság tanításánál ajánlott fóliaábrát is használjuk, mintegy felidézésként a már tanultaknak. A területhez kapcsolódó Mecsek hegység az általános *hegység*-fogalom felidéztetésére ad lehetőséget. Homokasztalon formáltassuk meg a tanulókkal, és ismét tisztázzuk a hegy, hegység fogalmát az összetett domborzati forma részeit és a térképi jelölési módot. Feltétlenül hasonlítottassuk össze a két domborzati típus, a dombság és a hegység képi megjelenését is, hogy a valóságban is fel tudják ismerni a tanulók. A táj gazdasági életének jelentőségét a már kialakított összefüggések segítségével sok önálló tanulói munkával taníthatjuk meg. A tankönyv 151–153. o. feladatsora szinte programozza a megoldás minden lépését. Meggyőződhetünk arról, hogy a tanulók a Kisalföld, Alpok-alja tájegységek tanulásánál milyen mennyiségű és mélységű földrajzi ismeret tettek szert. A jelenségek mögötti folyamatok, összefüggések megfigyelésének birtokosai-e, vagy ezen a téren további feladatok megoldásával még az induktív anyagfeldolgozás alapján meg kell erősíteni tudásukat. A módszertani feldolgozásnál a tankönyvi munkát applikációs tábla vagy írásvetítő transzparens használatával célszerű kiegészíteni az ismeretek rendszerezése érdekében. Különösen ki kell emelnünk a 153. o. 5. feladatában szereplő csoportosítást, amely az élelmiszeriparról eddig tanultak rendszerezését szolgálja.

9. A *Zalai-dombság* ismeretanyaga az eddig ismertett táj földrajzi feldolgozással tanítható. Felszínének megbeszélésekor felhasználjuk a Dunántúli-dombságnál tanult előzetes ismereteket pl.: homokasztalon megformáltatjuk a tanulókkal, vagy táblai rajzon előkészítjük a dombság kialakulásának folyamatát, és el is magyaráztatjuk. A Kiskunság homoktalaja után itt tanítunk ismét *talaj*típust az agyagos, barna erdőtalajt. Jó, ha gyűjteményből bemutatjuk, esetleg kísérlet segítségével azt is érzékeltetjük, hogyan viselkedik víz hatására a két talajtípus. *Településföldrajzi* szempontból fontos kiemelnünk a zalai falvak jellegzetes elhelyezkedését. A homokasztali munka befejezésekként, kis házmodellek segítségével ez térben is jól rögzíthető. A terület gazdasági értékei a *kőolaj* és *földgáz* keletkezése, feltárása és feldolgozása megisme-

résével a tankönyv 155–156. o. feladatsora megfelelő logikai sorrendet biztosít. A térképjel és a valóság kapcsolatát úgy valósíthatjuk meg, ha a gyűjteményben található kőolaj és a kitermelést mutató dia vagy kép bemutatása szorosan kapcsolódik a jelhez. A keletkezés magyarázatához szükséges kiegészítés, hogy a kőolaj magas hőmérséklet és nyomás hatására különböző tengeri élőlények elhalt maradványaiból keletkezett a tengerekben, levegőtől elzártan. A felhalmozódás helyét jól jelzi a tankönyv szövege, de meg kell még említeni, hogy csak ott maradt meg a kőzetek li-kacsáiban, ahol a fedőréteg tömör kőzet, amely nem engedi tovább felfelé mozogni a kőolajat. Ha a magyarázat mellett még a 155. o. levő metszetrájon a földgáz, kőolaj fedőréteget be is színezzük a „kőolaj csapdát”, biztos, hogy minden tanuló megérti. Nagy gondot kell fordítani arra is, hogy a kőolaj, földgáz fogalmához kapcsoljuk az *energiahordozó* fogalmát.

▲ kőolaj	}	Hő - villamosáram = energia
△ földgáz		

10. *A mecseki szén vidéke* c. téma feldolgozásánál felidézhetjük a Mecsekről tanultakat, hasonló megoldási móddal, mint ahogyan a Dunántúli-dombság témánál javasoltuk. A *feketekőszén* fogalmának elemzésekor a *feketekőszén-gyűjteményből* való bemutatása, majd porcelán lapon a szén karcolatának, színének megfigyeltetése és a jelének bemutatása a megismerés útja. Ezután a tankönyv olvasmányának (157. o. 1.) a felhasználásával beszéljük meg a szén keletkezését. Ha tisztáztuk, hogy a kor és a nyomás alapján a szenesedés mértéke különböző, akkor célszerű a barnaszenet is bemutatni, megvizsgáltatni a karcolatokat és az esetleg megtalálható növényi nyomatokat, bizonyítékká az olvasottaknak.

A *szén bányászatának* módját a tankönyv által biztosított tényanyag: kép, ábra, szöveg alapján dolgozzuk fel. A 158. o. 5. feladatának megoldása tisztázza a szén felhasználását, és azáltal elvégeztetjük a besorolását az energiahordozókhoz. A csoportosítás rögzítése érdekében applikációval, táblai ábrán vagy fólián tüntessük fel az eddig tanult energiahordozókat. Ezzel az ásványkincsek rendszerezését segítjük elő. A gyakorlati tapasztalat az, hogy a tanulók szívesen keverik az ásványi nyersanyagokat is az energiahordozók közé.

ENERGIAHORDOZÓ	/	▲ (folyékony)
	—	△ (gáz)
	\	■ (szilárd)

KRAJCSÓ JUDIT
Kaposvár

Pályakezdőként — az új 2. osztályos olvasókönyvről

Közel 2 éve, még tanítóképző főiskolásként, szakdolgozatom témájaként az új 2. osztályos olvasókönyv elemzését, „bírálatát” választottam. Azóta, túl az első tanítási éven (melyet 2-os osztálytanítóként töltöttem el), újabb tapasztalatokkal gazdagodva, szeretném elmondani észrevételeimet, véleményemet a könyvről, – természetesen – segítő szándékkal.